

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Мозгової Наталі Анатоліївни
«Соціальне підприємництво: теоретико-правовий аспект»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Соціальне підприємництво називають соціально-економічним феноменом, оскільки воно приносить велику суспільну користь, дозволяючи вирішувати соціальні проблеми громади або навіть держави. Відмінною рисою соціального підприємництва від класичної підприємницької діяльності, є те, що сама діяльність та/або її результати спрямовуються на вирішення певних соціальних проблем. Зокрема, соціальне підприємництво може створювати робочі місця для вразливих категорій населення, надавати соціально важливі послуги, вирішувати певні соціальні проблеми шляхом реінвестування частини прибутку тощо. Також ознаки соціального підприємництва може мати господарська діяльність підприємств, створених громадськими організаціями, які ставлять за мету впровадження соціальних змін.

Соціальне підприємництво поєднує класичну ознаку підприємницької діяльності – отримання прибутку з соціальною метою діяльності та використання цього прибутку, зокрема для вирішення соціальних завдань та/або задоволення соціальних потреб. Як вид господарської діяльності соціальне підприємництво прийнято наділяти такими характеристиками, як наявність конкретної соціальної мети, здійснення позитивного соціального впливу, впровадження інноваційних підходів у досягненні соціальної мети, а також самоокупність, діяльність на власний ризик та відповідальність. Як показує досвід іноземних держав, соціальне підприємництво може стати потужним партнером територіальної громади, держави у вирішенні низки проблем (працевлаштування жінок та вразливих категорій населення, соціально корисні послуги незахищеним верствам населення, здійснення соціальних виплат тощо).

Разом з тим, в Україні соціальне підприємництво знаходиться на початковому етапі, тому позитивні зміни в суспільстві, які несе така діяльність, вирішуючи соціальні проблеми шляхом здійснення підприємницької діяльності, є малопомітними. На практиці важко виокремлювати соціальне підприємництво з поміж іншої підприємницької діяльності, а відтак заохочувати і підтримувати його розвиток, хоча в умовах сьогодення та у період післявоєнної відбудови України розвиток соціального підприємства міг би відіграти значну роль в соціально-економічному розвитку регіонів.

Такий стан практики значною мірою обумовлений тим, що соціальне підприємництво не є юридично визнаним, хоча в Україні робилися спроби унормувати діяльність соціальних підприємств (проекти закону України «Про соціальні підприємства» 2012, 2013, 2015 р., проєкт Концепції розвитку соціального підприємництва в Україні, яка також передбачала законодавче закріплення цього поняття та умов здійснення такого підприємництва). До сьогодні у національному правовому полі відсутнє поняття соціального підприємництва і, як наслідок, відсутнє нормативно-правове підґрунтя для конкретизації ознак такого підприємництва, організаційно-правових форм та умов його здійснення, державного регулювання та стимулювання соціального підприємництва.

Попри те, що у науковій літературі висвітлюються певні аспекти соціального підприємництва, слід визнати справедливим твердження авторки дисертаційної роботи про те, що в юридичній науці соціальному підприємництву не присвячувалося жодного спеціального дисертаційного дослідження.

Викладене підтверджує, що обрана тема дисертаційної роботи є актуальною і важливою як для заповнення певної прогалини на теоретичному рівні, так і для запровадження спеціального правового регулювання відносин щодо організації та здійснення соціального підприємництва.

Потрібно відмітити чітко сформульовану мету дисертаційного дослідження, яка полягає в обґрунтуванні нових науково-теоретичних положень щодо загальнотеоретичного розуміння соціального підприємництва, правових

засобів його стимулювання, а також розробці на цій основі напрямів вдосконалення законодавства, що регулює відповідні відносини.

Для досягнення мети сформульовано завдання, що відображають проблемні аспекти предмета дослідження та обумовлюють структуру дисертаційної роботи.

Важливо зазначити, що дисертаційна робота має зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Так, дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса у межах теми «Правовий механізм утвердження принципу верховенства права» (державний реєстраційний номер: 0122U002368), за якою дисертанткою здійснено науково-теоретичну розробку поняття, ознак, організаційно-правових форм здійснення соціального підприємництва, заходів його державного стимулювання, а також обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Підготовка та оформлення дисертаційної роботи відповідає вимогам, встановленим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами). Мова дисертаційної роботи вирізняється науковим стилем, виклад думок є логічним та послідовним, висновки чітко сформульованими та обґрунтованими, дослідження має цілісний та завершений вигляд.

Найбільш важливими науковими результатами, які мають відповідний рівень новизни та підтверджують цінність проведеного дослідження, потрібно назвати такі:

Уперше:

- виявлено місце права на здійснення соціального підприємництва у системі поколінь прав людини з обґрунтуванням, що конституційне право людини на заняття підприємницькою діяльністю трансформувалося у право на здійснення соціального підприємництва, як новітнє право четвертого покоління;

- з'ясовано особливості соціально-правової природи соціального підприємництва на доктринальному та нормативному рівні;

- запропоновано реалізувати подвійну модель соціального підприємництва в Україні, поєднавши позитивні елементи американської та європейської моделей. Суб'єкти соціального підприємництва, створені громадськими організаціями у межах своїх статутних цілей, відносяться до американської моделі (повністю неприбуткової) і передбачаються законодавством України. Суб'єкти соціального підприємництва, створені іншими фізичними та юридичними особами, відносяться до європейської моделі. Створення таких суб'єктів українським законодавством наразі взагалі не передбачено. Тому обґрунтовується пропозиція про доповнення законодавства можливістю створення соціальних підприємств іншими фізичними та юридичними особами;

- обґрунтовано наявність та доцільність легалізації в Україні двох типів суб'єктів соціального підприємництва, які мають суттєві відмінності у правовому статусі: 1) створені громадськими об'єднаннями для забезпечення реалізації своєї статутної діяльності (некомерційні); 2) створені іншими юридичними та фізичними особами (комерційні);

- сформульовано поняття некомерційного та комерційного соціального підприємництва;

- обґрунтовано, що комерційне соціальне підприємництво може здійснюватися в організаційно-правових формах: приватного підприємства, господарського товариства, кооперативу, а також фізичної особи – підприємця 2-4 груп єдиного податку. Наголошується, що соціальне підприємництво як таке не утворює у системі права України принципово нової організаційно-правової форми, але утворює новий правовий статус суб'єкта господарювання, що має тягнути правові наслідки;

- запропоновано закріпити у законодавстві заходи стимулювання у вигляді податкової підтримки комерційних суб'єктів соціального підприємництва;

Удосконалено положення щодо:

- ролі соціального підприємництва у підвищенні потенціалу громадянського суспільства, яка визначається за кількома напрямками, а саме:
1) активізація підприємницької ініціативи, тобто, економіко-правової активності на індивідуальному рівні; 2) групування економічних інтересів та об'єднання громадян для їхнього досягнення; 3) глобальне підвищення рівня правової культури населення, розвиток рухів для захисту своїх економічних та соціальних прав; 4) вирішення економіко-соціальних проблем на мікро-, мезо- та макрорівні;

- співвідношення соціального підприємництва з суміжними категоріями у правовій площині, зокрема, з соціальною відповідальністю бізнесу, з яким соціальне підприємництво співвідносяться як частина та ціле;

- підходів до сутності соціального підприємництва шляхом здійснення порівняльно-правового аналізу підходів до соціального підприємництва у світі;

- соціального підприємництва у площині функцій держави та права, зокрема, з'ясовано, що реалізація концепції соціального підприємництва здійснюється у межах соціальної функції держави та вирішує комплекс проблем приватного та публічного характеру, у тому числі, доступ до фінансових ресурсів осіб, які мають відповідну ідею, спрямовану на вирішення соціальних потреб громади, але не мають достатніх ресурсів для її реалізації;

- передумов виникнення та розвитку соціального підприємництва, які класифіковано на: 1) загальносвітові (глобальні); 2) національні (локальні) з характеристикою кожної з груп;

- мети соціального підприємництва як його кваліфікуючого критерію з констатацією, що мета соціального підприємництва характеризується подвійністю та дворівневістю.

Дістали подальший розвиток положення щодо:

- ознак соціального підприємництва шляхом їх конкретизації;

- проблем впровадження соціального підприємництва в Україні, які класифіковано за кількома групами, а саме: 1) правові; 2) соціально-економічні; 3) організаційні; 4) психологічні;

- чинників, що перешкоджають розвитку соціального підприємництва в Україні, які поділяються на: 1) загальні (такі, що негативно впливають на розвиток підприємництва в Україні взагалі); 2) спеціальні (ті, що негативно позначаються на розвитку власне соціального підприємництва);

- заходів для забезпечення сталого розвитку соціального підприємництва в Україні, з-поміж яких виділяються: 1) закріплення легального визначення категорії „соціальне підприємство”; 2) визначення суб’єктів соціального підприємства та фіксація його видів (некомерційне; комерційне); 3) регламентація державної (у тому числі, податкової) підтримки суб’єктів соціального підприємства; 4) розширення можливостей доступу суб’єктів соціального підприємства до джерел додаткового фінансування, гарантування їхнього прозорого розподілу; 5) надання максимальної інформаційної, консультаційної підтримки суб’єктам соціального підприємства; 6) створення єдиної національної інформаційної платформи соціального підприємства.

Вищеперераховані результати роботи підтверджують високий науковий рівень підготовленої дисертації, мають теоретичну та практичну цінність, вказують на досягнення мети і виконання поставлених завдань дослідження.

Представлені у дисертації висновки та пропозиції є науково обґрунтованими. Достатній рівень наукової обґрунтованості вищенаведених результатів забезпечено шляхом повного та всебічного дослідження вітчизняних та зарубіжних наукових джерел юридичної, економічної та іншої спрямованості. Також емпіричну основу дослідження склали законодавство України, законодавство зарубіжних країн, міжнародно-правові акти, акти ЄС, статистичні дані. Загальний перелік проаналізованих джерел склав 233 найменування.

Важливу роль в отриманні та науковому обґрунтуванні представлених в дисертації результатів відіграє використання загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, діалектичний метод використано для

аналізу багатоаспектності природи соціального підприємництва та взаємного впливу соціальної, економічної та правової систем суспільства. Для дослідження соціальних, економічних та правових явищ з позиції їхньої системності, а саме, як самокерованих та керованих зовні систем вдало було використано методи кібернетики та синергетики. За допомогою статистичного методу розкрито показники соціального підприємництва в Україні і світі, його динаміку, а також здійснене кількісне відображення передумов формування інституту соціального підприємництва. Формально-юридичний метод застосовувався для аналізу юридичної термінології, висвітлення системи законодавства, що регулює відносини щодо соціального підприємництва, виявлення співвідношення поняття соціального підприємництва із суміжними категоріями. Метод правового моделювання застосовувався для створення моделі удосконалення правового регулювання соціального підприємництва в Україні, прогнозування можливих позитивних чи негативних наслідків, залежно від обраних способів, засобів та методів регулювання. Особливої уваги заслуговує вдале використання методу правової компаративістики. Зокрема цей метод використано для розкриття найкращих практик, що використовуються у сфері соціального підприємництва зарубіжними державами (США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Іспанія, Бельгія, Чехія, Польща, Словачія, Словенія, Фінляндія, Данія, Литва), а також для обґрунтування можливості їхнього ефективного запозичення в Україні.

Перераховані методи наукового дослідження, широко використані у роботі, підтверджують, що здобувачка наукового ступеня на високому рівні оволоділа методологією наукової діяльності.

Обрана структура дисертаційного дослідження, підібрані та опрацьовані з використанням загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження наукові джерела та емпіричний матеріал дозволили досягти високого рівня виконання поставлених мети і завдань наукового дослідження.

Все вищевикладене дозволяє стверджувати, що рецензована дисертація є першим дослідженням в юридичній науці, присвяченим аналізу теоретичних та

практичних аспектів соціального підприємництва, за результатами якого сформульовані теоретичні положення, висновки і пропозиції, що заповнюють прогалину у правовій науці у частині теоретико-правових засад здійснення соціального підприємництва; можуть бути використані для вдосконалення чинного і формування перспективного законодавства України з порушених питань, збагачують юридичну науку. Окремі, викладені в дисертаційній роботі положення, висновки та пропозиції, що мають дискусійний характер, можуть скласти підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Певні результати дисертаційного дослідження мають практичну цінність, що підтверджене їх впровадженням у відповідну практичну діяльність, зокрема: 1) у навчальний процес Донецького національного університету імені Василя Стуса під час викладання дисциплін «Теорія держави та права», «Цивільне право», «Господарське право» (Акт № 04-23/12.0-24 від 18 жовтня 2023 року); 2) у правопросвітницьку діяльність ГО «Європейський альянс великих можливостей» для проведення тренінгів та воркшопів на відповідну тематику (Акт впровадження № 6/23 від 05 вересня 2023 року).

Дисертанткою виконано вимоги щодо висвітлення і апробації результатів дисертаційного дослідження. Зокрема, за темою дисертації опубліковано чотири наукових статті у фахових наукових виданнях України, а також п'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

У дисертації та наукових публікаціях здобувачки не виявлено академічного плагіату.

Викладеним засвідчується високий науковий рівень дисертаційної роботи та наукових публікацій. У дисертації представлено нові наукові результати, які мають відповідний рівень новизни і достатньою мірою науково обґрунтовані, спрямовані на вирішення конкретного наукового завдання, що має істотне значення для юридичної науки, оскільки заповнює прогалину в частині теоретичних знань щодо соціального підприємництва.

Отже, варто позитивно оцінити змістовність наукового дослідження, підтвердити цілісність і логічність його структури, обґрунтованість та високий

рівень наукових висновків і пропозицій, їх теоретичну та практичну цінність, ступінь апробації й впровадження основних результатів, та зробити висновок, що дисертаційна робота Мозгової Наталі Анатоліївни на тему «Соціальне підприємництво: теоретико-правовий аспект» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам, які висуваються до дисертації та наукових результатів на здобуття наукового ступеня доктора філософії і викладені у пунктах 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Рецензент:

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри господарського та адміністративного права

Донецького національного університету

імені Василя Стуса

Юлія ПАВЛЮЧЕНКО

